

УДК ТЗ(4УКР55)624-75

Гліб МЯСОЄДОВ (Варшава)

ПЕРІОДИЧНА ПРЕСА ЯК ІНФОРМАТИВНЕ ДЖЕРЕЛО ПРО ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ ДОНБАСУ В РОКИ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ

Охарактеризовано інформаційні можливості періодики при висвітленні розвитку культури в регіоні, діяльності освітніх установ, стану релігійного життя на території Донбасу, матеріального простору існування населення в умовах війни. Показано, що матеріали періодики є цінним джерелом для вивчення повсякденного життя населення, але їх значення не слід ні перебільшувати, ні недооцінювати. Вони потребують критичного ставлення і порівняння вміщеної в них інформації з іншими джерелами.

Ключові слова: періодична преса, повсякденне життя, історичне джерело, кореспонденція, стаття, газета, духовне життя.

Історія повсякденності звертається до розгляду звичайного життя людей, до всього, що його складає: це житло, одяг, харчування, предмети побуту, історія хвороб, історія праці та відпочинку і чимало іншого. Очевидно, що основну увагу історія повсякденності зосереджує на щоденній діяльності, в якій переважає елемент повторюваності. З огляду на це, періодична преса є особливим джерельним комплексом.

Через традиційне розташовування відомостей про культурне, релігійне, освітнє життя на сторінках газет вони є безпосереднім унікальним відображенням повсякденності. Розміщені тут різноманітні реклама й оголошення дають можливість детально «прочитати» щоденне життя суспільства: що читали, передплачували, обговорювали, дивились, купували, одягали, носили; куди мандрували; у що вкладали гроші; де і за яку платню працювали, в який спосіб відпочивали; як облаштовували побут тощо.

Вивченням інформаційних можливостей періодичної преси як джерела з історії повсякденності Донбасу займаються дослідники Д. М. Титаренко¹, Л. І. Суюсанов² та ін.

Питанням використання преси в якості історичного джерела, методики її дослідження було присвячено увагу в роботах М. Ф. Дмитрієнко³, А. М. Панфілової⁴, І. І. Копотиєнка⁵, В. Г. Сарбей⁶, Г. Я. Рудого⁷, Ю. С. Ганжура⁸, Ю. С. Губи⁹.

¹ Титаренко Д. М. Преса Східної України періоду німецько-фашистської окупації як історичне джерело (1941-1943 рр.): дис. ... к. і. н.: 07.00.06/ Д. М. Титаренко ; Донецький нац. ун-т. – Донецьк, 2002. – 255 с.; *Офіційна преса Донеччини в період німецько-фашистської окупації (1941-1943) / Д. М. Титаренко // Зб. праць науково-дослідного центру періодики ЛНБ ім. В. Стефаніка. – Львів, 2000. – Вип. 8. – С. 199-212; Висвітлення взаємовідносин України та Німеччини на сторінках окупаційної преси Донбасу (1941-1943 рр.) / Д. М. Титаренко // Вопросы германской истории : Сб. науч. ст. / Ред. кол. С.И. Бобылева (отв. ред.) и др. – Днепропетровск : Изд-во Днепропетр. ун-та, 2000. – С. 43-49; Окупаційна преса Донбасу як джерело з історії культури регіону / Д. М. Титаренко // Вісник Харківської державної академії культури : Зб. наук. праць. Вип. 4 / Відп. ред. Н. М. Кушнарєнко. – Харків : ХДАК, 2001. – С. 191-198; Окупаційна преса як джерело вивчення соціально-економічного та культурного стану Юзівки (Сталіно) в 1941-1943 рр. / Д. М. Титаренко // Історія України. Маловідомі імена, події, факти: Зб. ст. – Вип. 18. – Донецьк : Рідний край, 2001. – С. 118-123; Окупаційна періодика про соціально-економічний стан Донеччини в 1941-1943 рр. / Д. М. Титаренко // Історичні і політологічні дослідження. – 1999. – № 1-2. – С. 135-142.*

² Суюсанов Л. І. Вугільна промисловість і шахтарі України в роки Другої світової війни (1939-1945 рр.): дис. к.і.н: 07.00.01 / Л. І. Суюсанов ; Донецький національний університет. – Донецьк, 2002. – 199 с.

³ Дмитрієнко М. Ф. Більшовицька преса України 1917-1918 рр. як історичне джерело / М. Ф. Дмитрієнко. – Київ : Наукова думка, 1967. – 176 с.

⁴ Панфілова А. М. Советская периодическая печать как исторический источник: Учебно-методическое пособие / А. М. Панфилова. – Москва : Изд-во МГУ, 1974. – 63 с.

⁵ Копотиєнко І. І. Источниковедческий анализ периодической печати Украины (1917-1925 гг.) / И. И. Копотиенко. – Днепропетровск : ДГУ, 1978. – 84 с.

⁶ Сарбей В. Г. Історія України в дожовтневій більшовицькій пресі / В. Г. Сарбей. – Київ : Наукова думка, 1986. – 183 с.

⁷ Рудий Г. Я. Преса Української Держави 1918: Питання освіти, науки, культури / Г. Я. Рудий. – Київ : НАН України, Інститут історії України, 1996. – 178 с.

⁸ Ганжуров Ю. С. Чорно-біла «відлига» у дзеркалі преси (Газетна публіцистика як джерело вивчення політичної системи України 1956-1964 рр.) / Ю. С. Ганжуров. – Київ : Оріяни, 1999. – 150 с.

⁹ Губа П. Свідчення історії буремних літ. Періодична преса як джерело вивчення історії здобуття державності та національно-культурного піднесення в Україні (1917-1920) / П. Губа. – Черкаси : Відлуння, 1998. – 159 с.

У тяжкі дні Великої Вітчизняної війни засоби масової інформації не припинили своєї діяльності. На сторінках періодичних видань відображенні основні події воєнних днів. Через всі статті, репортажі, замітки газет проходив лозунг: «Все для фронту! Все для розгрому ворога!»¹⁰. Під час війни і радянська, і окупаційна періодика була вагомим чинником духовного життя українського населення на окупованих територіях, в тому числі і на Донбасі.

Під час німецько-фашистської окупації на території Донбасу було створено розгалужений пропагандистський механізм. Ініціатива заснування друкованих органів належала пропагандистським органам вермахту, військовим комендатурам, штабам воєнних частин, які реалізовували її переважно через органи місцевого самоврядування. Проте говорити про вільне функціонування періодики не можна, оскільки здійснювала за нею пильний цензурний нагляд окупаційна влада.

Згідно з підрахунками, протягом 1941-1943 років на території Юзівської області видавалося 19 газет, Ворошиловградської – 5. Періодичність виходу 5 газет становила 4-7 разів на тиждень, 8 – один раз на тиждень, решта друкованих органів виходили 2-3 рази на тиждень¹¹.

На загал зміст газет має три основні напрямки:

1) статті з відвертою рекламою усіх дій німецької армії та пропагандою «нового порядку», створеного «під керівництвом Адольфа Гітлера... на підставах національних, справедливих та гуманних».

2) спроби розкриття таємниць та злочинів «жорстоких й хитрих більшовиків».

3) матеріали, що розповідають про особливості життя того часу та деякі його реалії.

Нас цікавить саме третій напрямок.

Слід відзначити такі газети, як «Донецький вісник», «Бахмутський вісник», «Нова газета», «Донецька газета», «Маріупольська газета», що виходили в Сталінській області в 1941-1943 рр., Центральним друкованим органом для м. Юзівки (Сталіно) і області була газета «Донецький вісник», яку видавала Юзівська міська управа¹².

¹⁰ Черняков Б. Окупаційна і легальна періодична преса в Україні. 1941-1944: джерела дослідження: Бібліографія / Б. Черняков. – Київ : АН ВШ України, 2005. – С. 26.

¹¹ Титаренко Д. М. Окупаційна преса Донбасу... – С. 193.

¹² Титаренко Д. М. Окупаційна преса як джерело... – С. 121.

Преса регіону періоду Великої Вітчизняної війни зазнавала певних матеріальних труднощів, зумовлених обставинами воєнного часу. Це позначилося на періодичності виходу видань, їхньому поліграфічному рівні, накладах¹³. У той же час аналіз відомостей про виникнення періодичних видань, їхні тиражі дозволяє простежити чітку тенденцію до збільшення кількості друківаних органів, розширення географії їх виходу, охоплення своїм впливом дедалі більшої кількості місцевого населення.

Тематику статей окупаційної преси цього регіону доречно розподілити на чотири напрямки: відображення розвитку культури; інформування про діяльність освітніх установ; стан релігійного життя на території Донбасу; висвітлення матеріального простору існування населення в умовах війни.

Окупаційні періодичні видання приділяли значну увагу діяльності культурних закладів на Донбасі. Досить детально показано культурне життя населення в період гітлерівської окупації. Проте певні кола німецько-фашистської верхівки сподівалися на можливе використання української культури та її діячів для боротьби з противником. Так, у вересні 1941 р. діячі з Міністерства окупованих східних областей підготували «Записку з українського питання», положення якої були більш «толерантні» щодо українців. Згідно з документом серед комплексу заходів щодо перетворення України на спільника Німеччини передбачалась і українізація значно «русифікованих» міст Донбасу¹⁴.

Сам факт існування українськомовних періодичних видань, у багатьох з яких чільну роль відігравали представники української громадськості, можна розглядати як досить важливий фактор українізаційного впливу на духовне життя регіону.

Значна увага на шпальтах газет приділялася висвітленню актуальних проблем української історії, етнографії. Друкувалися розвідки, що присвячувалися історії Київської Русі – України, періоду козаччини, добі національно-визвольного руху 1917-1920 рр.¹⁵

¹³ Цьох Й. Т. Преса Української РСР періоду Великої Вітчизняної війни / Й. Т. Цьох. – Львів : ЛДУ, 1984. – С. 33.

¹⁴ Коваль М. В. Українська культура та її діячі в політиці нацистських колонізаторів / М. В. Коваль // Український історичний журнал. – 1993. – № 9. – С. 19.

¹⁵ Титаренко Д. М. Преса Східної України... – С. 136.

Автором ряду публікацій, надрукованих у «Маріупільській газеті» наприкінці 1941 – у першій половині 1942 рр., був онук відомого українського історика Михайло Антонович, який під час окупації деякий час перебував на службі перекладачем при штабі однієї з німецьких військових частин у Маріуполі¹⁶.

Значне місце займали матеріали про стан духовного, соціально-економічного життя України за часів Радянської влади. Самі назви статей – «Україна і більшовизм»¹⁷, «Як більшовики нищили українську національну культуру»¹⁸, «Фольклор про Радянську владу»¹⁹ та багато інших – орієнтували читача на негативне ставлення до політики Радянської влади в Україні у 20-х – 30-х роках.

За публікаціями можна відтворити роботу культурних установ, зокрема таких як театри-вар'єте, розрахованих передусім на задоволення «культурних» запитів окупантів, драматичних театрів, де ставилися в основному вистави українських класиків. Наприклад, вже 30 листопада 1941 р. розкрив двері Юзівський музично-драматичний театр²⁰, штат якого на початку січня 1942 р. налічував 163 особи²¹. Невдовзі при ньому було засновано театр естради та мініатюр, очолюваний Є.Крюковим. На початок липня 1942 р. Юзівський музично-драматичний театр дав вже 98 вистав (7 прем'єр), 55 звичайних та 20 виїзних концертів²².

Як повідомляли оголошення, рецензії в газеті «Нове життя», 26 серпня 1942 р. у приміщенні колишнього ворошиловградського кінотеатру ім. Сталіна відбувся перший концерт театру «Кабаре»²³, а з 10 вересня 1942 р. виставою «Безталанна» розпочалася діяльність місцевого музично-драматичного театру

¹⁶ Яременко В. І. Історик Михайло Антонович у спогадах в'язнів сталінських таборів / В. І. Яременко // Український історичний журнал. – 1998. – № 3. – С. 140-142.

¹⁷ Маріупільська газета. – 1942. – 10 квіт.

¹⁸ Костянтинівські вісті. – 1942. – 29 лип.

¹⁹ Відбудова. – 1943. – 9 січ.

²⁰ Донецький вестник. – 1941. – 4 дек.

²¹ ДАДО. – Ф.Р. – 1580. – Оп. 1. – Спр. 1 (Наказ по відділу шкіл і культури про кадри, довідки, посвідчення, заяви громадян про прийом на роботу і листування з біржею праці, будівельною конторою, фінансовим відділом та ін. з господарчих і організаційних питань).

²² Донецький вестник. – 1942. – 2 юля.

²³ Нове життя. – 1942. – 26 серп.

ім. Т. Шевченка²⁴. На підставі аналізу публікацій преси, підтверджених матеріалами архівного фонду театру «Кабаре», можна стверджувати, що до складу його труп входили, окрім місцевих, також італійські та німецькі артисти²⁵.

За аналізом даних періодики можна встановити факти діяльності театральних мистецьких установ і в інших містах та селищах, зокрема в Бахмуті, Дружківці, Макіївці, Горлівці, Риковому, Слов'янську, Селидівці, Попасній, Красному Лучі.

Головною метою музично-драматичних театрів було обслуговування військового глядача. Це підтверджується відомостями про кількість відвідувачів – солдатів окупаційних військ, повідомленнями про виїзд театральних труп на фронт. З публікацій преси можна довідатися, що в квітні 1942 р. вже четверта бригада артистів Юзівського музично-драматичного театру та театру естради і мініатюр у складі 30 осіб відвідала німецькі фронтові частини з концертами²⁶. Цінний фактичний матеріал з цього питання наводився і в маріупольській пресі. Так, за рік роботи Маріупольського театру в ньому відбулося 138 вистав та 172 концерти, причому для військових – 109 концертів. За цей час заклад відвідали 152 100 глядачів, з них близько половини – військові²⁷.

Декілька разів у пресі згадувалося і про функціонування лялькових театрів у Юзівці²⁸, Маріуполі²⁹.

На шпальтах газет знайшла відображення і діяльність кінотеатрів, які почали відкриватися невдовзі після приходу окупантів. Так, уже 18 жовтня 1941 р., через 10 днів після окупації міста, було відкрито кінотеатр «Гігант» у Маріуполі, а до кінця місяця запрацювали всі 6 кінотеатрів міста³⁰. Проте загалом кіномережа регіону зазнала різкого скорочення. Так, за даними преси, в жовтні 1942 р. на території Юзівської області функціонувало

²⁴ Нове життя. – 1942. – 18 вер.

²⁵ Там само. – 26 серп.

²⁶ Донецкий вестник. – 1942. – 12 апр.

²⁷ Маріупольська газета. – 1942. – 3 лист.

²⁸ Донецкий вестник. – 1941. – 27 нояб.

²⁹ Маріупольська газета. – 1942. – 21 трав. ; Там само. – 1 серп. ; Там само. – 1943. – 22 черв.

³⁰ Там само. – 3 лип.

36 кіноустановок³¹, тоді як радянська статистика свідчить про наявність у 1940 р. 550 кіноустановок³².

Преса інформує і про чисельність та структуру відвідувачів. Так, лише за 3 місяці роботи до квітня 1942 р. кінотеатри Юзівки відвідало 370 тис. осіб³³, а до кінця серпня 1942 р. кількість глядачів у кінотеатрах Юзівки сягнула 665 тис. осіб³⁴. За неповний рік, до початку жовтня 1942 р., кінотеатри Маріуполя відвідали приблизно 700 000 німецьких солдат та 412 600 осіб цивільного населення³⁵.

Репертуар кінотеатрів складався як з німецьких, так і з радянських художніх фільмів, німецьких документальних стрічок. Причому демонструвалися лише ті радянські фільми, які не мали великого ідеологічного навантаження, зокрема «Антон Иванович сердится», «Волга – Волга», «Веселые ребята», «Василиса Прекрасная», «Гроза» та інші. Німецькі кінострічки було репрезентовано такими, як «Кровна дружба», «Жид Зюсь», «Його найкращий друг», «Головне – щасливо», «Зірниці» та іншими³⁶. Згадка про структуру репертуару кінотеатрів міститься в пресі Маріуполя. Так, за рік у місцевих кінотеатрах було продемонстровано 59 художніх фільмів, із них 40 німецьких, та 80 німецьких кінохронік³⁷.

Істотним недоліком фільмів була відсутність дубляжу, титрів українською чи російською мовами. Тому досить часто в анонсах, оголошеннях, які друкувалися на шпальтах видань агітацією за перегляд картин була інформація про пояснювальний текст до фільмів³⁸.

Доцільним є використання матеріалів преси і при з'ясуванні стану музейної справи в регіоні. Найбільш корисним є залучення інформації преси при висвітленні роботи Маріупольського краєзнавчого музею. Так, про відкриття цієї установи на шпальтах видань були

³¹ Донецкий вестник. – 1942. – 16 окт.

³² Народное хозяйство Донецкой области: статистический сборник. – Донецк : Донбас, 1981. – С. 130.

³³ Донецкий вестник. – 1942. – 12 апр.

³⁴ Нове життя. – 1942. – 18 жовт. ; Донецкий вестник. – 1942. – 20 авг.

³⁵ Маріупільська газета. – 1942. – 8 жовт.

³⁶ Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941-1945 рр.: В 3 т. / Під ред. І. Д. Назаренко. – Київ : Політвидав України, 1967. – Т. 1. – 1967. – С. 358.

³⁷ Маріупільська газета. – 1942. – 8 жовт.

³⁸ Титаренко Д. М. Преса Східної України... – С. 149.

повідомлення вже з літа 1942 р.³⁹. За даними газет на серпень 1942 р., музей налічував у своїх фондах близько 25000 експонатів⁴⁰. 12 серпня 1942 р. у ньому відкрилися природничий та археологічний відділи⁴¹.

Для інформування населення про поточні події та для ідеологічного впливу на нього в ряді міст було відкрито читальні. Повідомлення про факти їхньої діяльності на теренах регіону, щоправда репрезентовані лише замітками та оголошеннями, мали місце на шпальтах видань.

Окрім читалень, в деяких містах регіону діяли і бібліотеки, окремі аспекти діяльності яких знайшли відображення в пресі. Так, величезна стаття «Бахмутская городская библиотека»⁴² описувала початковий етап відновлення бібліотеки в Бахмуті за ініціативою міської управи.

У лютому 1942 р. на шпальтах місцевої преси в публікації «Когда же восстановят Центральную библиотеку?»⁴³ було піднято й питання поновлення роботи бібліотеки в Юзівці. Але лише наприкінці березня 1943 р., більше ніж за рік, бібліотека⁴⁴ прийняла перших відвідувачів.

У жовтні 1942 р. було порушено питання про відкриття в місті бібліотеки і на шпальтах ворошиловградського часопису «Нове життя», оскільки, як зазначалося: «...відкрита в приміщенні управи читальня аж ніяк не може задовольнити широкі кола читачів, бо в ній, крім газети «Нове життя» та кількох журналів, майже нічого більше немає»⁴⁵. Проте подальшого розвитку ця тема у виданні не набула.

У своїх планах підкорення та колонізації окупованої України чималу увагу нацисти приділили і такій ланці духовного життя як освітня сфера. В основу нацистської освітньої політики були покладені положення, висловлені напередодні початку війни рейхсфюрером СС Генріхом Гімmlером⁴⁶. Матеріали окупаційної

³⁹ Маріупільська газета. – 1942. – 15 лип.

⁴⁰ Там само. – 14 серп.

⁴¹ Там само.

⁴² Бахмутский вестник. – 1942. – 21 фебр.

⁴³ Донецкий вестник. – 1942. – 8 фебр.

⁴⁴ Там само. – 1943. – 26 марта.

⁴⁵ Нове життя. – 1942. – 18 жовт.

⁴⁶ Преступные цели гитлеровской Германии в войне против Советского Союза: Документы и материалы / П. А. Жилин. – Москва : Воениздат, 1987. – С. 101-102.

преси Донбасу дозволяють дещо деталізувати це положення і внести до нього певні корективи.

Як можна встановити, питання роботи навчальних закладів за нових умов порушувалися на шпальтах періодичних видань уже в перші дні та тижні окупації. Так, у листопаді 1941 р. начальник відділу народної освіти Юзівської міської управи Ф. Смірнов акцентував увагу на необхідності усунення із школи слідів «комуністичного виховання» та дитячого самоврядування, відновлення авторитету вчителя, підвищення рівня знань, розподілу шкіл на жіночі та чоловічі⁴⁷. Тоді ж однією з концептуальних засад при поновленні роботи шкіл мала стати українізація шкільної освіти, привнесення до шкіл т. зв. «українського духу».

Повідомлення преси можуть бути використані і для встановлення чисельності вчителів, педагогічних працівників, які залишалися на окупованій території та працювали в діючих за цих умов навчальних закладах. За даними завідувача відділу шкіл і культури Юзівської міської управи в 1941/42 навчальному році в місті було 223 вчителі, а в 1942/43 – вже 654⁴⁸ (до війни – 1618⁴⁹).

Найбільшу цінність мають матеріали періодики для характеристики шкільного життя у великих містах регіону – Юзівці, Ворошиловграді, Маріуполі тощо. Це пояснюється наявністю там місцевих часописів зі значною частотою виходу і, отже, більшою кількістю публікацій, присвячених питанням місцевого шкільного життя.

Цікавий фактичний матеріал, який дозволяє простежити динаміку розвитку шкільної мережі Юзівки, містився в статті «Итоги первого полугодия в школах»⁵⁰ начальника відділу шкіл та культури В. С. Баранова. Так, згідно з даними, що наводилися в ній, на кінець 1941/42 навчального року в місті налічувалося 45 початкових шкіл, які охоплювали 3962 учні. На кінець першого півріччя 1942/43 навчального року в місті, окрім початкових, діяли вже і 22 семирічні школи. Усього в початкових і семирічних школах налічувалося 12798 учнів⁵¹.

⁴⁷ Донецкий вестник. – 1941. – 20 нояб.

⁴⁸ Там само. – 1943. – 20 янв.

⁴⁹ История городов и сел Украинской ССР: В 26 т. Донецкая область / АН УССР. Ин-т истории ; Гл. редкол.: П. Т. Тронько (пред.) и др. – Киев : Главная редакция УСЭ, 1976. – С. 102.

⁵⁰ Донецкий вестник. – 1943. – 20 янв.

⁵¹ Там само.

У Ворошиловграді на кінець листопада 1942 р., за даними завідувача відділу культури й освіти міської управи В.Ковальова, діяло 16 шкіл, у яких навчалося 4900 учнів⁵².

Матеріали преси свідчать про існування, окрім Юзівки, ще в декількох містах на сході України, зокрема в Краматорську, Костянтинівці, Бахмуті, не лише початкових, але й семирічних шкіл. У той же час розбіжності в строках заснування як початкових, так і семирічних шкіл, їхніх назвах на сторінках видань дозволяють стверджувати, що відкриття цих навчальних закладів обумовлювалося не лише спеціальними директивами з боку центральних керівних нацистських органів (як це було, наприклад, на території рейхскомісаріату «Україна»⁵³), а й ініціативою органів місцевого самоврядування.

Матеріали преси можуть бути використані і для встановлення переліку предметів, які вивчалися в школах. За їхніми даними, до програми початкової школи входили рідна мова (російська чи українська), спів, арифметика, малювання, гімнастика, реміснича праця, пояснювальне читання з географії та природознавства, німецька мова та каліграфія⁵⁴. До програми шкіл в окремих містах було включено і таку дисципліну як Закон Божий.

Виходячи з необхідності використання сільськогосподарського та індустріального потенціалу регіону, що вимагало робітників зі спеціальною освітою, певна увага надавалася відкриттю фахових шкіл як з ремісничо-промисловим, так і з сільськогосподарським ухилами.

В Юзівці за ініціативою міської управи з 22 грудня 1942 р. розпочалися заняття в ремісничій школі, яка налічувала 80 учнів⁵⁵. Вона мала готувати гірників, слюсарів, теслярів, бляхарів та інших спеціалістів⁵⁶. У листопаді 1942 р. відкрилася міська реміснича дворічна школа і в Бахмуті, яка мала випускати слюсарів-універсалів, токарів-металістів, столярів-модельників, електромеханіків, ливарників⁵⁷.

⁵² Нове життя. – 1942. – 27 лист.

⁵³ Ленська В. В. Фашистська шкільна політика на окупованій території України / В. В. Ленська // Український історичний журнал. – 1990. – № 10. – С. 81.

⁵⁴ Донецкий вестник. – 1942. – 8 сент.

⁵⁵ Там само. – 1943. – 20 янв.

⁵⁶ Там само. – 1942. – 20 окт.

⁵⁷ Відбудова. – 1942. – 10 груд.

Ремісничі школи, згідно з повідомленнями газет, функціонували також у Маріуполі⁵⁸, Костянтинівці⁵⁹, Микитівці⁶⁰, Чистяковому⁶¹, Краматорську⁶². Майже всі ремісничі фахові школи, які діяли на теренах регіону, повинні були готувати ремісників, кадри для невеликих підприємств місцевої промисловості. В той самий час опубліковане влітку 1943 р. у пресі Маріуполя оголошення про організацію на території заводу ім. Ілліча 3-річного технічного училища з будівельним, прокатно-мартенівським та електротехнічним відділеннями⁶³ свідчило про наміри окупаційних властей готувати кадри також і для металургійних підприємств Маріуполя.

Ряд публікацій свідчать про існування на теренах регіону, окрім фахових ремісничо-технічних та сільськогосподарських шкіл, і інших навчальних закладів, які ставили за мету надання учням певного фаху. Діяльності таких установ у Маріуполі були присвячені матеріали «Маріупольська профшкола»⁶⁴ та «Виставка художньої школи»⁶⁵, у Ворошиловграді – «Середні школи м. Ворошиловграда»⁶⁶.

Публікації видання «Донецкий вестник» – «Открыть курсы для не окончивших медицинский институт»⁶⁷, «Лечебным учреждениям – полноценного врача»⁶⁸, «Дружно за работу»⁶⁹, «Курсы врачей начали работу»⁷⁰, «В мединституте»⁷¹, «Курсы усовершенствования»⁷² проливають світло на умови та обставини функціонування навчальних курсів, розрахованих на колишніх студентів Сталінського медичного інституту, які не встигли через війну закінчити в ньому навчання.

⁵⁸ Маріупільська газета. – 1942. – 15 жовт.

⁵⁹ Відбудова. – 1942. – 17 груд.

⁶⁰ Голос Донбасса (Горлівка). – 1943. – 9 июля.

⁶¹ Чистяковский листок. – 1942. – 18 нояб.

⁶² Краматорська газета. – 1942. – 29 лист.

⁶³ Маріупільська газета. – 1943. – 19 черв. ; Эхо Приазовья. – 1943. – 13 авг.

⁶⁴ Маріупільська газета. – 1943. – 7 квіт.

⁶⁵ Там само. – 1 лип.

⁶⁶ Нове життя. – 1942. – 4 жовт.

⁶⁷ Донецкий вестник. – 1942. – 11 сент.

⁶⁸ Там само. – 25 сент.

⁶⁹ Там само. – 20 окт.

⁷⁰ Там само. – 3 нояб.

⁷¹ Там само. – 29 дек.

⁷² Там само. – 1943. – 14 февр.

Нагальні потреби життя населення за умов окупації вимагали поглибленого вивчення німецької мови не лише в школі, але й на спеціальних курсах. Окупаційна преса містить відомості про існування таких курсів у Юзівці⁷³, Маріуполі⁷⁴, Бахмуті⁷⁵, Риковому⁷⁶, Чистяковому⁷⁷. Вона дозволяє встановити не лише час їх заснування, але й мету, яка ставилася перед цими курсами, сферу діяльності їхніх випускників, чисельність тощо.

Як свідчать матеріали періодики, випускників курсів передбачалося використовувати в якості перекладачів практично в усіх сферах громадського життя. Так, завдання трикласної школи перекладачів, заснованої в Маріуполі, полягало в тому, щоб «...підготувати кваліфікованих перекладачів, які по закінченні школи підуть працювати на виробництво»⁷⁸.

Щодо чисельності курсів, то, наприклад, близько 170 слухачів налічувалося в жовтні 1942 р. в Маріуполі⁷⁹. Проте, як дозволяють стверджувати публікації, найчисленнішими були курси в Юзівці. На них наприкінці жовтня 1942 р. налічувалося 458 учнів, що проходили навчання під керівництвом викладачів Літвінової, Монне та Злупицької⁸⁰.

На шпальтах періодики певне відображення знайшли і питання церковного життя на теренах регіону. Аналіз видань дозволяє стверджувати, що, крім окремих статей, кореспонденцій, заміток, оголошень тощо з церковної проблематики, які друкувалися в них, у декількох газетах було запроваджено спеціальні рубрики, де публікувалися матеріали про відкриття церковних установ, подавалися відомості про їхню діяльність. Зокрема, в «Маріупільській газеті» такою була «Церковна хроніка», у виданні «Эхо Приазовья» – «Церковная хроника».

Уже з перших номерів газет можна дізнатися, що поновлення діяльності релігійних установ, дозвіл на вільне віровизнання

⁷³ Донецкий вестник. – 1942. – 19 июля. ; Там само. – 30 окт.

⁷⁴ Маріупільська газета. – 1942. – 15 груд.

⁷⁵ Бахмутский вестник. – 1942. – 18 июля.

⁷⁶ Новая жизнь (Рикове). – 1943. – 25 мая.

⁷⁷ Чистяковский листок. – 1942. – 25 марта.

⁷⁸ Маріупільська газета. – 1942. – 15 груд.

⁷⁹ Там само.

⁸⁰ Донецкий вестник. – 1942. – 30 окт.

розглядалися як вирішальні чинники побудови «нормального» життя. Так, голова Юзівської міської управи М. Петушков не лише наголошував на тому, що «...істотним в побудові нового культурного життя є питання про свободу віровизнання...», але й, наводячи як приклад факт відкриття в Юзівці молитовних будинків, констатував: «...нове життя надає всім громадянам найширші права свободи віровизнання»⁸¹.

Матеріали преси дозволяють в ряді випадків визначити час заснування церков та молитовних будинків. Так, вже 27 жовтня 1941 р., через 6 днів після окупації міста, в Юзівці на Пожарній площі відкрився центральний молитовний будинок⁸² (пізніше, після освячення, він дістав назву Преображенського храму⁸³), а через декілька днів такий заклад почав діяти і на Ларинці. (Загалом, протягом 1941-1942 рр. в Юзівці було засновано та діяло 2 церкви та 10 молитовних будинків⁸⁴). З 14 грудня 1941 р. почалися богослужіння у молитовному будинку в Костянтинівці⁸⁵. У замітках «Іскра божа – неугасима»⁸⁶, «Молитвенный дом»⁸⁷, «Посвячення церкви»⁸⁸ йшлося про факти відкриття, початку діяльності церков і в інших містах.

Проте ціннішою є інформація не про випадки відкриття тієї чи іншої релігійної установи, а про їх чисельність в тому чи іншому місті, районі або єпархії. Незважаючи на спорадичність, недостатню репрезентативність, у більшості випадків саме інформація преси є єдиним джерелом, яке дозволяє судити про ступінь розвитку церковного життя в окремих місцях.

На осінь 1942 р. 4 церкви діяло в Краматорську⁸⁹, влітку 1943 р. 9 церков налічувалося у Волноваському районі⁹⁰. Наприкінці

⁸¹ Донецкий вестник. – 1941. – 15 нояб.

⁸² Там само.

⁸³ Там само. – 1942. – 25 дек.

⁸⁴ Добров П. В. Церковне життя Донецька в роки війни (1941-1945) / П. В. Добров, І. М. Грідіна // Збірник наукових праць міжнародної студентської наукової конференції «Історія очима молодих дослідників». – Донецьк : ДонДУ, 1999. – Т. 1. – С. 164.

⁸⁵ Костянтинівські вісті. – 1942. – 30 січ.

⁸⁶ Нове життя. – 1942. – 15 лист.

⁸⁷ Чистяковский листок. – 1942. – 7 марта.

⁸⁸ Нове життя. – 1942. – 30 груд.

⁸⁹ Краматорська газета. – 1942. – 28 жовт.

⁹⁰ Донецкий вестник. – 1943. – 4 авг.

серпня 1942 р. управлінням Ворошиловградської благочинної округи було заплановане відкриття в місті 4 церков⁹¹, проте надалі публікації преси не дають змоги визначити кількість церков, які розпочали свою роботу в Ворошиловграді.

Матеріали періодики можуть бути використані при розгляді питань церковної організації на території регіону. Так, публікація «О епархиальном церковном управлении»⁹² містить згадку про підписання 1 грудня 1942 р. в Юзівському відділі народного виховання і культури акту між управляючим Донецьким епархіальним управлінням протоієреєм А.Книшевим і колишнім тимчасовим головою Макіївського церковного управління о. П. Кочевським. Згідно з цим актом з цього ж дня «...в Донецькій області існує і діє Донецьке епархіальне церковне управління»⁹³. Місцем розташування Донецького епархіального управління тимчасово стало м. Рикове (Єнакієве). Наприкінці липня 1943 р. у виданні «Донецкий вестник» з'явилося повідомлення про переведення Донецького епархіального управління з Рикового до Юзівки як до центру епархії⁹⁴.

Окупаційна преса містить згадку і про випадок надання матеріальної допомоги церковній установі з боку окупантів. Так, у Юзівці восени 1942 р. солдати та офіцери румунської армії разом з інженер-капітаном Іваном Іоніду виготовили і встановили зовнішній хрест для Миколаївської церкви на Рутченківці, про що повідомив церковний староста Карпо Ревва⁹⁵.

До планів церковних властей входила і побудова нових релігійних споруд, про що інформують матеріали преси. Так, у Юзівці було заплановано будівництво на Пушкінському майдані головного міського кафедрального собору⁹⁶. У Маріуполі за проектом архітектора Г. Крамаренка передбачалася побудова кафедрального собору на 2000 чол., який мав піднятися на 50 м у висоту і мати об'єм в 27000 м³⁹⁷.

⁹¹ Нове життя. – 1942. – 26 серп.

⁹² Донецкий вестник. – 1942. – 8 дек.

⁹³ Там само. – 8 дек.

⁹⁴ Там само. – 1943. – 27 июля.

⁹⁵ Там само. – 1942. – 15 дек.

⁹⁶ Там само. – 1941 – 25 дек.

⁹⁷ Маріупільська газета. – 1942. – 26 серп.

Церква, діяльність якої під час окупації зазнала певного «ренесансу», мусила доводити свою лояльність до нової влади. Доказом розуміння церковними ієрархами такої ролі служать оголошення, кореспонденції про відправлення служб з нагоди початку війни⁹⁸, вступу окупантів до того чи іншого міста чи селища⁹⁹, дня народження Гітлера тощо. Свідомством впливу, який дехто з служителів церкви намагався справити на місцеве населення, доводячи свою лояльність, може служити заклик краматорського священика Н. Беневського до віруючих наступного змісту: «Вірте і надійтесь на Бога і Бог рукою Великого Фюрера Адольфа Гітлера приведе нас в найближчий час до щасливого й радісного життя...»¹⁰⁰.

Незважаючи на угодовську в ряді випадків політику церковних керівників стосовно окупантів, релігія залишалася для багатьох «світлом у темряві», допомагала задовольнити релігійні почуття, загострені, актуалізовані стражданнями та випробуваннями війни. Так, повідомлялося, що під час церковних свят Преображенський храм у Юзівці відвідувало по 500 і більше віруючих, а коли в соборі не ставало місця, відправи проводилися у дворі¹⁰¹. По 4000 і більше віруючих збирали церковні служби у Костянтинівці¹⁰².

Пробудженню в населення віри в Бога, ознайомленню його з сутністю християнства мала сприяти і організація в Маріуполі в храмах «...релігійно-просвітительних та релігійно-моральних бесід-читань»¹⁰³. Текст оголошення, яке повідомляло про це, супроводжувався і переліком тем, за якими проводилися читання. Серед них були такі як: «Про буття Боже», «Про промисел Божий», «Про створення світу», «Про створення людини», «Ідея про Бога або про релігію», «Про людську душу як самостійний початок», «Про священне писання», «Наука й релігія», «Ісус Христос як історична особа», «Таємниця страждань Господа нашого Ісуса Христа» та інші¹⁰⁴.

⁹⁸ Донецкий вестник. – 1943. – 22 июня.

⁹⁹ Маріупільська газета. – 1942. – 6 жовт. ; Нове життя. – 1942. – 21 серп.

¹⁰⁰ Краматорська газета. – 1942. – 28 жовт.

¹⁰¹ Донецкий вестник. – 1942. – 25 дек.

¹⁰² Костянтинівські вісті. – 1942. – 30 січ.

¹⁰³ Маріупільська газета. – 1943. – 10 серп.

¹⁰⁴ Там само.

Разом з тим преса була не лише засобом інформування населення про стан розвитку церковного життя в регіоні. Вона намагалася і сама безпосередньо впливати на нього, вміщуючи ряд матеріалів з церковної проблематики. Як дозволяють судити публікації «Свобода вероисповедання»¹⁰⁵ та «Мохамеддани – вороги большевізму»¹⁰⁶ на окупованій території регіону могли діяти і представникам ісламу. Так, у Макіївці невдовзі після приходу окупантів з їхнього дозволу було організовано «Товариство віруючих мусульман», яке очолила особа на прізвище Абушахманов. Віруючим для відправлення релігійних обрядів була надана можливість відкрити мечеть. За даними кореспонденції «Свобода вероисповедання» кількісно «Товариство» охоплювало біля 6 тис. чол.¹⁰⁷ З урахуванням того, що в Макіївці була одна з найчисленніших мусульманських громад в Україні, ця цифра має високий ступінь достовірності.

Публікації преси Донбасу можуть бути залучені і при розгляді умов життя населення на окупованій території, з'ясуванні функціонування соціальної сфери.

Як свідчить порівняльний аналіз структури витрат органів місцевого самоврядування, найбільша питома вага їх припадала на систему охорони здоров'я. Матеріали преси дають можливість визначити кількість медичних закладів з обслуговування населення в ряді міст регіону. За даними голови Юзівської міської управи А. Ейхмана, на жовтень 1942 р. у місті налічувалося 50 лікарень, поліклінік та амбулаторій¹⁰⁸. Цифри, дуже близькі до наведеної А. Ейхманом, фігурують ще у двох публікаціях¹⁰⁹. Автором однієї з них була така компетентна особа як О. Чаругін, завідувач здоров'я відділу Юзівської міської управи. З урахуванням цього відомості про кількість лікарняних закладів у звіті А. Ейхмана можна визнати як такі, що мають значний ступінь достовірності.

Санітарному управлінню підлягали санітарно-бактеріологічна лабораторія, пастерівська і малярійна станції, молочно-контрольний пункт. У місті функціонувало 10 аптек, рентгенівська станція, міська водолікарня, протезно-ортопедична майстерня,

¹⁰⁵ Донецкий вестник. – 1943. – 28 февр.

¹⁰⁶ Костянтинівські вісті. – 1942. – 3 жовт.

¹⁰⁷ Донецкий вестник. – 1943. – 28 февр.

¹⁰⁸ Там само. – 1942. – 24 окт.

¹⁰⁹ Донецкий вестник. – 1942. – 7 июня. ; Там само. – 20 окт.

станція швидкої допомоги та дезінфекційна група¹¹⁰. Згідно із публікацією «Організація медичної допомоги», автором якої був головний лікар Ворошиловграда О. П. Зубовський (в подальшому – бургомістр Ворошиловграда), на кінець серпня 1942 р. в місті діяла обласна і дитяча лікарні, венеричний стаціонар, клінічна лабораторія, 5 поліклінік, малярійна і гельмінтологічна станції, венеричний диспансер, санітарна станція, аптекоуправління, якому підпорядковувалося 5 аптек¹¹¹.

За умов хронічної нестачі медикаментів населення регіону у пресі закликалося до збору лікарських рослин. Лише в «Донецком вестнике» протягом 1941-1943 рр. цьому було присвячено 6 публікацій. Проте така підвищена увага до збору лікарських рослин, свідченням чого слугувала преса, пояснювалася не стільки бажанням забезпечити населення доступними засобами лікування, скільки необхідністю постачання лікарською сировиною окупантів¹¹².

Певна увага на шпальтах видань приділялася профілактиці захворювань, ознайомленню населення із симптомами, клінічними картинами хвороб, засобами боротьби з ними. Як дозволяє судити аналіз цих публікацій, особливо гостро в регіоні стояло питання боротьби з інфекційними хворобами, які, безумовно, загрожували не лише місцевому населенню, але й солдатам окупаційних військ, німецьким урядовцям, котрі, хоча й вимушено, але спілкувалися з місцевим населенням. Як зазначалося в матеріалі «Очередные задачи здравоохранения»¹¹³, який мав характер програми конкретних дій щодо поліпшення стану медичного обслуговування в Юзівській області, «...кожна лікарня мусить організувати свою роботу так, щоб у будь-який момент вона могла переключитися на обслуговування епідемічних хворих чи цілком перетворитися на інфекційну лікарню»¹¹⁴.

Матеріали преси свідчать про функціонування в містах регіону дитячих садків та ясел, куди працюючі батьки могли віддати свою дитину. Подекуди кількість цих установ досягала досить значної цифри.

¹¹⁰ Донецкий вестник. – 1942. – 24 окт.

¹¹¹ Нове життя. – 1942. – 26 серп.

¹¹² Донецкий вестник. – 1942. – 28 июня.

¹¹³ Там само. – 16 апр.

¹¹⁴ Там само.

Згідно з даними, які наводилися у виданнях, в таких містах як Ворошиловград¹¹⁵, Юзівка¹¹⁶, Лисичанськ¹¹⁷, Макіївка¹¹⁸, Горлівка¹¹⁹, Маріуполь¹²⁰, селища Лозово-Павлівка¹²¹, Камишеваха¹²², Мануйлівка¹²³, Іванопілля¹²⁴ функціонували дитячі будинки та будинки для безпритульних сиріт.

Матеріали преси містять численні згадки про стан торговельної мережі, діяльність окремих підприємств торгівлі в містах та селищах регіону. Особливу цінними є відомості про ціни на товари, які найдокладніше висвітлювалися в нормативних документах, вміщуваних на шпальтах періодики.

У зв'язку з характеристикою повсякденного життя доцільним є з'ясування фінансового становища населення. Проте відомості про це на шпальтах газет вкрай нечисленні. Так, можна встановити, що навесні 1942 р. робітник, зайнятий на відкритій у Юзівці щіткової фабрики сліпих отримував пересічно 12-15 крб. на добу¹²⁵.

За умов окупації значна частина працездатного населення була змушена йти на роботу до установ та підприємств, що функціонували протягом 1941-1943 рр. в містах та селищах України. Головними чинниками, які змушували населення йти працювати, були забезпечення його продовольчим пайком, а також можливість таким чином уникнути вивезення до Німеччини. Так, у тексті оголошення «Регулярные пайки для гражданского населения»¹²⁶, яке з'явилося на шпальтах видання «Донецкий вестник» від 9 серпня 1942 р., подаються такі відомості: IV група – робітники, зайняті на підприємствах важкої промисловості (хімічні фабрики, металургійні підприємства) – мали пайок (правда, не вказувалося, на декаду чи на тиждень), що складався з 200 г м'яса, 100 г олії, 2500 г

¹¹⁵ Нове життя. – 1942. – 20 лист. ; Там само. – 2 груд. ; Там само. – 20 груд.

¹¹⁶ Донецкий вестник. – 1942. – 24 окт. ; Там само. – 7 июля. ; Там само. – 27 окт.

¹¹⁷ Нове життя. – 1942. – 20 лист.

¹¹⁸ Донецкий вестник. – 1943. – 4 июля.

¹¹⁹ Голос Донбасса (Горлівка). – 1943. – 9 апр.

¹²⁰ Маріупільська газета. – 1943. – 17 серп.

¹²¹ Нове життя. – 1942. – 13 лист.

¹²² Краматорська газета. – 1943. – 1 серп.

¹²³ Снежнянский вестник. – 1942. – 23 апр.

¹²⁴ Відбудова. – 1943. – 14 лип.

¹²⁵ Донецкий вестник. – 1942. – 16 апр.

¹²⁶ Там само. 0 9 авг.

хліба, 500 г крупи, 250 г цукру, 3500 г овочів; III група – звичайні робітники (вчителі, службовці, ремісники) – одержували 150 г м'яса, 50 г олії, 2000 г хліба, 500 г круп, 2500 г овочів; II група – всі утриманці працюючого (дружина, діти до 14 років, батьки, старші за 60 років) – мали постачатися за такими нормами: 70 г м'яса, 30 г олії, 1500 г хліба, 2000 г овочів¹²⁷.

Певні відомості, які характеризують стан постачання населення у Ворошиловграді, було наведено в місцевому часописі. Так, продовольчий відділ міської управи організував постачання робітників та службовців борошном за щоденною нормою 285 г на працюючого і 95 г на утриманця або печеним хлібом по 300 та 100 грамів відповідно¹²⁸.

Частково публікації торкалися і демографічної ситуації в регіоні. І хоча дані, котрі наводилися у виданнях, не дозволяють скласти повну картину про чисельність населення регіону на той час, вони надзвичайно цінні з точки зору висвітлення історії окремих міст під час окупації. Відомості двох публікацій газети «Донецкий вестник»¹²⁹ можуть бути використані при характеристиці стану та динаміки народжуваності в місті.

Як свідчать публікації преси, на окупованій території регіону було створено систему цивільного судочинства, до компетенції якої входило вирішення цивільних, адміністративних справ. Відомості з газет «Костянтинівські вісті»¹³⁰ та «Эхо Приазовья»¹³¹ дають змогу висвітлити як результати роботи юридичних установ, так і структуру справ, що розглядалися. Так, протягом 6 місяців мировим судом Костянтинівки, заснованим 26 січня 1942 р., було заслухано 1071 справу, з яких 455 – про встановлення факту політичних репресій, 124 – про встановлення факту розкуркулення, 56 – про аліменти, 68 – про розділ майна та інші¹³².

Ряд оголошень міських комендатур та органів місцевого самоврядування допомагає охарактеризувати стан кримінальної злочинності в регіоні. Майже всі злочини, відомості про які подавалися у

¹²⁷ Донецкий вестник. – 1942. – 11 дек.

¹²⁸ Нове життя. – 1942. – 11 вер.

¹²⁹ Донецкий вестник. – 1943. – 18 июля.

¹³⁰ Костянтинівські вісті. – 1942. – 8 серп.

¹³¹ Эхо Приазовья. – 1943. – 19 мая.

¹³² Костянтинівські вісті. – 1942. – 8 серп.

виданнях, були пов'язані з привласненням (крадіжкою чи пограбуванням) приватного, громадського чи військового майна. На шпальтах преси лише раз повідомлялося про вбивство на ґрунті ревнощів¹³³, у виданнях зовсім немає відомостей про такий поширений вид злочину як зґвалтування.

Публікуванням у пресі офіційної інформації про покарання за злочини влада намагалася, з одного боку, повідомити населенню про факт їх скоєння, а з іншого – довести всю безперспективність та приреченість на невдачу вчинків, які шкодили владі. Як можна встановити на підставі аналізу матеріалів преси, особливо жорстоко каралися вбивства та злочини, пов'язані із замахом на військове майно – за них передбачалася смертна кара. У Ворошиловграді смертною карою загрожували всім тим, хто займався крадіжками під час повітряних нальотів¹³⁴.

Отже, окупаційна преса дає достатню інформацію для дослідження повсякденного життя на території Донбасу в роки Великої Вітчизняної війни, вона містить доволі даних щодо висвітлення умов діяльності закладів культури та освіти, стану релігійного життя на окупованій території. Змістовний аналіз вміщених на сторінках газет матеріалів відображає намагання як окупаційної влади, так і безпосередньо самих авторів справляти певний духовний вплив на свідомість місцевого населення. Важливе значення має така інформація, вміщена на сторінках окупаційної преси, як оголошення про відкриття культурно-просвітницьких закладів, анонси художніх фільмів, театральних постанов, концертів, рекламна інформація, повідомлення про укладання шлюбів, – усе це може стати в нагоді при реконструкції повсякденного життя населення в умовах окупації.

Саме окупаційна преса була важливим механізмом духовного впливу на свідомість місцевого населення. Значна частина українознавчих публікацій на її шпальтах сприяла збереженню духовних надбань українського народу, пробудженню його національної свідомості.

Статті та кореспонденції, що репрезентували аналітичні жанри, дозволяють скласти уявлення про характер основних завдань, які

¹³³ Эхо Приазовья. – 1943. – 28 апр.

¹³⁴ Нове життя. – 1942. – 18 серп.

ставилися перед освітньою сферою, вчительством зокрема, під час окупації. На підставі цього аналізу можна встановити, що завдання школи мало на меті перш за все виховання в учнів прихильного ставлення до Німеччини, а також українізацію навчального процесу.

Але значення преси як джерела не слід ані перебільшувати, ані недооцінювати. Преса, яка активно брала участь в управлінні суспільством, формуванні суспільної думки використовувала методи замовчування, приглушення і викривлення суспільно значущої інформації в тому випадку, якщо правда могла завдати завданням управління. Досліджуючи періодичну пресу як джерело, слід мати на увазі, що на зміст газет та журналів, рівень повноти й об'єктивності вміщеної в них інформації впливали не лише кваліфікація авторів та редакційних працівників, а й умови, в яких видавалися друковані органи.

Hlib MYASOYEDOV. Periodicals as a Source for the Study of Everyday Life in Donbas during the Great Patriotic War

The article discusses the importance of periodicals for the study of Donbas regional culture, education, religious life and material conditions of its population during the war. However, their value should not be under- or overestimated. They must be approached with a critical attitude and confronted with other sources of information.

Key words: periodicals, daily life, historical sources, correspondence, article, newspaper, spiritual life.